

Tom 13/2021, ss. 411-425
ISSN 0860-5637
e-ISSN 2657-7704
DOI: 10.19251/rtnp/2021.13(18)
www.rtnp.mazowiecka.edu.pl

Krzysztof Woźniakowski

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie (prof. em.)

ORCID: 0000-0002-7626-6118

Działalność Związku Zawodowego Literatów Polskich w okresie międzywojennym i w latach II wojny światowej

Activity of the Trade Union of Polish Writers in inter-war period and in years of Second World War

Streszczenie: Związek Zawodowy Literatów Polskich (ZZLP) był jedną z siedmiu organizacji pisarskich o profilu zawodowym działających w okresie międzywojennym. Zainicjowany na Wszechdzielnicowym Zjeździe Literatów (Warszawa, 12-14 V 1920) *de facto* przez pierwszych 15 lat egzystencji składał się z pięciu struktur regionalnych (Warszawa, Lwów, Kraków, Poznań, Wilno) całkowicie od siebie niezależnych bądź wchodzących ze sobą w zmienne relacje. Po wielu nieudanych próbach do scalenia ich w jedną organizację doszło dopiero na warszawskim Zjeździe Delegatów (23-25 V 1935), kiedy to wyłoniono pierwszy ogólnopolski Zarząd Główny z Ferdynandem Goetlem na czele.

Po wybuchu II wojny światowej ZZLP całkowicie zaniechał działalności i rozpadł się (formalnie rozwiązany przez okupacyjne władze hitlerowskie Generalnego Gubernatorstwa 23 VII 1940), namiastką jego tolerowanej

przez Niemców egzystencji była skoncentrowana wyłącznie na sprawach wyżywienia warszawska tzw. Kuchnia Literacka (27 X 1939 - 7 IX 1944) funkcjonująca w ramach struktur Rady Głównej Opiekuńczej i nadzorowana przez Goetla. Natomiast w konspiracji (także przed podejrzanym o kolaborację Goetlem) powstał utrzymujący kontakty z emigracyjnym rządem polskim w Londynie tzw. Zespół Literacki (w ramach podziemnego Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP), kierowany przez Jarosława Iwaszkiewicza, zajmujący się pomocą materialną dla pisarzy, działający od wiosny lub jesieni 1940 do stycznia 1945 r.

Powojenna odbudowa struktur ZZLP rozpoczęła się w wyzwolonym Lublinie (gdzie 1 IX 1944 ukształtował się Tymczasowy Zarząd z Julianem Przybosiem na czele) i została sfinalizowana na I Zjeździe Związku (Kraków 30 VIII – 2 IX 1945). Wyłoniony na nim Zarząd Główny z Jarosławem Iwaszkiewiczem na czele definitywnie rozpoczął nowy okres w dziejach organizacji.

Słowa kluczowe: Związek Zawodowy Literatów Polskich 1920-1939, Kuchnia Literacka 1939-1944, Zespół Literacki 1940-1945

Summary: The Trade Union of Polish Writers (ZZLP) was one of seven literary organisations with professional profile which was active in the inter-war period. Initiated at All-district Convention of Writers (Warsaw 12-14 V 1920) *de facto* for the first 15 years of existence consist of five regional structures (Warsaw, Lviv, Cracow, Poznan, Vilnius) completely independent or entering into changing relationships with each other. After many failures to integrate them into one organisation, they were connected together not until the Warsaw Convention of Delegates (23-25 V 1935), when it too were the first Polish nationwide Central Board with Ferdynand Goetel as a leader.

After explosion of Second World War ZZLP completely ceased its activity and fell apart (formally dissolved by Nazi occupation authorities General Government on 23 VII 1940) however tolerated by Germans its second best existence, concentrated only on maintenance matters was Warsaw so-called Literary Cuisine (27 X 1939-7 IX 1944) functioning as a matter of structure of Main Guardianship Council and controlled by Goetel. Whereas in conspiracy (also by Goetel who was suspected about collaboration) was created so-called Literary Group which kept up contacts with Polish emigratory government in London (as a matter of underground Education and Culture Department of the Polish Government Delegation) led by Jarosław Iwaszkiewicz which handled with financial help for writers, was functioning since spring or autumn 1940 to January 1945.

Post-war reconstruction structures of ZZLP started in liberated Lublin (where 1 IX 1944 was formed Interim Council with Julian Przyboś as a leader) was brought to a conclusion at I Convention of Unions (Cracow 30 VIII- 2 IX 1945). Selected on that Convention Central Board with Jarosław Iwaszkiewicz as a leader, definitely started new period in the history of the organisation.

Keywords: Trade Union of Polish Writers 1920-1939, Literary Cuisine 1939-1944, Literary Group 1940-1945

Związek Zawodowy Literatów Polskich był najważniejszą i względnie najbardziej czynną z siedmiu, skądinąd na ogół dość rachitycznych, organizacji pisarskich o profilu zawodowym (a więc nie artystycznym lub światopoglądowym) egzystujących w dwudziestoleciu międzywojennym¹. Zaginione w zawierusze wojennej jego archiwum oraz ubóstwo drukowanych materiałów źródłowych z epoki uniemożliwiają dokładniejsze odtworzenie losów Związku – istniejące próby mają, jak dotąd, charakter cząstkowy². Dodatkową komplikację stanowi fakt, iż przez 15 lat *de facto* funkcjonowało pięć regionalnych Związków Zawodowych Literatów Polskich, zupełnie samodzielnych lub wchodzących ze sobą w zmienne relacje, trudne już niekiedy do precyzyjnego odtworzenia. Między rokiem 1920 a 1935 funkcjonowały mianowicie równolegle:

¹ Oprócz ZZLP prowadziły skromną egzystencję **Warszawska Kasa Przewodności dla Literatów i Dziennikarzy – Kasa Literacka** (powst. 1899), **Towarzystwo Literatów i Dziennikarzy** (powst. 1909), **Związek Autorów Dramatycznych** (powst. 1918, prezes Stefan Krzywoszewski, w 1930 skupiał 64 członków), **Związek Autorów i Kompozytorów Scenicznych** (powst. 1919), **Pen-Club Polski** (powst. 1925, prezesi: Jan Lorentowicz 1925-1926, Ferdynand Goetel 1926-1933, Jan Parandowski 1933-1939), **Związek Literatów w Lublinie** (funkcjonowała też nazwa Lubelski Związek Literatów, powst. 1932 całkowicie niezależnie od wszelkich struktur ZZLP, prezes Józef Czechowicz, następnie Franciszka Arnsztajnowa, skupiał ok. 20 członków).

² Opieramy się tu na następujących pracach: *Pamiętnik Związku Zawodowego Literatów Polskich w Warszawie 1920-1930*. Opracował E. Kozikowski, Warszawa 1931; S. Żółkiewski, *Kultura literacka 1918-1932*, Wrocław 1973 (o ZZLP passim, głównie s. 152-160); *60 lat Związku Literatów Polskich. Próba kalendarium*. Opracował W. Kaliszewski. Cytaty wybrali A. Biernacki, W. Kaliszewski, „Twórczość” 1980 nr 5 (cz. I, s.117-127), nr 8 (cz. II, s. 108-111), nadto: *Związek Literatów Polskich (do 1949 Związek Zawodowy Literatów Polskich)*, w: *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, t. 1, Warszawa 1963, s. 93-98; R. Loth, *Związek Literatów Polskich (ZLP), do 1949 Związek Zawodowy Literatów Polskich*, w: *Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 2000, t. 2, s. 351-352 (oba hasła encyklopedyczne okres 1920-1939 traktują bardzo skrótowo).

1. Związek Zawodowy Literatów Polskich w Warszawie

– powołany na Wszechdzielnicowym Zjeździe Literatów Polskich (Warszawa 12-14 V 1920) pod prezesurą Stefana Żeromskiego (od 22 X 1920 – Wacława Sieroszewskiego) jako organizacja ogólnopolska, ale wobec stwierdzenia równoczesnego powstania innych regionalnych związków pisarzy *de facto* ograniczający działalność do terenu byłej Kongresówki. Na skutek opozycji środowisk pozastolecznych wobec ustawicznie podejmowanych prób utworzenia jednolitego związku i fiaska powołania kierowniczych struktur ponadregionalnych (nie podjął merytorycznej działalności Zarząd Zrzeszenia Związków Zawodowych Literatów Polskich 1929-1932 ani tzw. Centralna Władza Zrzeszenia Związków Zawodowych Literatów Polskich 1929-1932) na mocy upoważnień kolejnych wspólnych zjazdów delegatów poszczególnych organizacji (Warszawa 2-4 II 1922, Lwów 20-21 V 1923, Warszawa 21-22 V 1925, Wilno 1-4 XI 1928, Poznań 6-9 VI 1929, Kraków 27-28 XI 1932) Zarządowi ZZLP w Warszawie powierzono faktycznie funkcje nieistniejącej centrali ogólnokrajowej. W roli jej kierowników występowali więc kolejni prezesi warszawscy: Andrzej Strug (1922), Juliusz Kaden-Bandrowski (1923-1926), Wacław Sieroszewski (1927-1930), Zofia Nałkowska (1931-1934). W roku 1931 ZZLP w Warszawie skupiał 186 członków³, ponadto Związkowi przejściowo podlegały autonomiczne oddziały w Poznaniu i Wilnie (zob. niżej).

2. Związek Zawodowy Literatów Polskich we Lwowie

– powstały samodzielnie w czerwcu 1920 (prezesi: Stanisław Rossowski 1921-1923, Edwin Jędrkiewicz 1923-1925, Władysław Kozicki 1925-1931, Ostap Ortwin od 1931); w roku 1931 skupiał 42 członków⁴.

3. Związek Zawodowy Literatów Polskich w Krakowie

– powstały samodzielnie jako kontynuacja istniejące-

³ *Pamiętnik...*, s.7-19, 118-120, 127-133; *60 lat... cz. II*, s. 109.

⁴ *Pamiętnik...*, s. 12, 142-147, 156-157.

go wcześniej Związku Pracowników Pióra, lecz nie-przejawiający niemal żadnej aktywności (m.in. nie był reprezentowany na warszawskim Zjeździe Delegatów Związków Zawodowych Literatów Polskich 2-4 II 1922). Restytuowany 24 V 1929 pod prezesurą Jana Pietrzyckiego, od roku 1930 przeszedł pod kierownictwo Karola Huberta Rostworowskiego. Nie wiadomo, czy w drugiej fazie był organizacją samodzielną, czy afiliowaną do ZZLP w Warszawie. W roku 1931 skupiał 53 członków⁵.

4. Oddział ZZLP w Poznaniu (Związek Zawodowy Literatów Polskich w Poznaniu) – powstały 8 V 1921 pod prezesurą Władysława Stanisława Reymonta (nie przyjął proponowanej mu funkcji), a następnie Bolesława Koreywy (przez krótki okres także Edwarda Ligockiego) jako autonomiczny oddział podporządkowany ZZLP w Warszawie. W grudniu 1923 proklamował niezależność, ponieważ większość członków nie akceptowała potępienia przez warszawski ZZLP morderstwa prezydenta Gabriela Narutowicza. W okresie samodzielności pozostawał pod prezesurą Bolesława Koreywy oraz (od 14 X 1933) Tadeusza Grabowskiego. W roku 1931 skupiał 62 członków⁶.

5. Związek Zawodowy Literatów Polskich w Wilnie (Oddział ZZLP w Wilnie) – powstały w maju 1925 z inicjatywy ZZLP w Warszawie (a więc jako podporządkowana mu struktura autonomiczna?), działał pod prezesurą Czesława Jankowskiego oraz od 1927 Mariana Zdziechowskiego. W roku 1931 skupiał 38 członków⁷.

Po latach sporów i wahań kolejny Zjazd Delegatów ZZLP (Warszawa 25-26 V 1935) zdecydował ostatecznie o utworzeniu nieistniejącego do tej pory **Zarządu Głównego**. Tym samym poszczególne regionalne związki, nie tracąc nic ze swoich

⁵ Tamże, s. 12, 139-142, 155-156.

⁶ Tamże, s. 13, 11 4,147-152, 157-159; T. Kraszewski, *Zwięzłe dzieje oddziału poznańskiego Związku Literatów polskich*, w: *50 lat Poznańskiego Oddziału Związku Literatów Polskich 1921-1971. Księga jubileuszowa*, Poznań 1971, s. 7-19; E. Wysocka, *Kultura literacka Wielkopolski w latach 1919-1939*, Poznań 1990 (o ZZLP s. 137-143).

⁷ *Pamiętnik...*, s. 15, 152-154, 158-159.

tradycji, stały się oddziałami jednolitego Związku Zawodowego Literatów Polskich, po raz pierwszy obejmującego swym zasięgiem całą Rzeczpospolitą Polską. W skład Zarządu Głównego weszli wówczas Ferdynand Goetel (prezes), Edward Kozikowski (sekretarz generalny, uprzednio od 1920 pełniący analogiczną funkcję w Zarządzie ZZLP w Warszawie), Zofia Nałkowska, Leon Pomirowski, Julian Wołoszynowski oraz reprezentanci środowisk pozastołecznych: z Krakowa Leon Kruczkowski i Stanisław Pigoń (wiceprezes), ze Lwowa Włodzimierz Jampolski i Ostap Ortwin, z Poznania Zenon Kosidowski i Jan Emil Skiwski, z Wilna Tadeusz Łopalewski⁸.

Statut nowej organizacji (będący właściwie poważnie zmodyfikowaną wersją statutu ZZLP w Warszawie z roku 1921) orzekał w § 3, iż:

„Celem Stowarzyszenia jest obrona moralnych i materialnych interesów swoich członków, a w szczególności:

- a) Stowarzyszenie dąży do podniesienia solidarności zawodowej wszystkich literatów, do zbiorowego zawierania umów taryfowych, dotyczących warunków wydawniczych. Stowarzyszenie bierze udział w załatwianiu zatargów z wydawcami, ustala minimum honorarium i dąży do sprawiedliwego wynagradzania pracy literackiej.
- b) Stowarzyszenie udziela ochrony i porady prawnej we wszystkich sporach wynikających ze stosunków pracy literackiej.
- c) Stowarzyszenie czynnie zastępuje zawodowe interesy literatów w obliczu prawa i wszystkich władz państwowych, stara się o zabezpieczenie członków Stowarzyszenia na starość, w razie nieszczęśliwego wypadku, dąży drogami przewidzianymi przez prawo do rozszerzenia ochronnego ustawodawstwa społecznego dla literatów przez wprowadzenie ubezpieczenia społecznego, przez zawodowe przedstawicielstwo w ciałach państwowych, samorządowych i komisjach podatkowych.

⁸ 60 lat..., cz. II, s. 110; E. Kozikowski, *Więcej prawdy niż plotki. Wspomnienia o pisarzach czasów minionych*, Warszawa 1964, s. 408.

- d) Stowarzyszenie zakłada oddziały na prowincji i stara się o rozwój kultury piśmiennej przez popieranie pism i wydawnictw, zakładanie kooperatyw dla swoich członków, tworzenie własnych organów literackich, spółek wydawniczych, urządzenie kursów i odczytów, podejmowanie i wspieranie wszelkich zamierzeń mających związek z literaturą”⁹.

W §5 tegoż dokumentu podkreślało się, że „Związek Zawodowy Literatów Polskich stanowi organizację bezpartyjną i apolityczną”.

Dzięki zapobiegliwości Edwarda Kozikowskiego dysponujemy stosunkowo licznymi oraz dobrze udokumentowanymi informacjami o głównych kierunkach prac warszawskiego ZZLP sprzed zjednoczenia. Ówczesny Związek systematycznie (choć... bez efektu) zabiegał zwłaszcza o znormalizowany kontrakt wydawniczy i o emerytury dla pisarzy. Miał swój wkład w starania o uchwalenie polskiego prawa autorskiego (1926, znowelizowanego 1935), a niepodważalnym sukcesem było podpisanie umowy zbiorowej z Polskim Radiem (1927)¹⁰. Niestety, o czteroletniej działalności ogólnopolskiego zjednoczonego ZZLP pod prezesurą Ferdynanda Goetla zachowały się jedynie szczątkowe i przypadkowe materiały, nie sposób więc stwierdzić, w jakim zakresie realizowano cele sformułowane w statucie z 1935 r. Wiadomo jedynie, iż firmowane przez Związek wtorkowe wieczory literackie w Warszawie cieszyły się minimalnym zainteresowaniem środowiska i publiczności¹¹. Bodaj jedyną związkową imprezą, o której zachowało się nieco wiadomości był propagandowy nadzwyczajny zjazd pisarzy polskich zorganizowany przez Zarząd Główny ZZLP w Cieszynie (4-6 III 1939) i połączony z cyklem spotkań autorskich

⁹ *Statut Związku Zawodowego Literatów Polskich po uwzględnieniu poprawek, przyjętych przez Walny Zjazd Delegatów w dniach 25 i 26 maja 1935 roku*, [Warszawa 1935], s. 1-2. Na podstawie tegoż statutu ogólnopolski ZZLP został wpisany do rejestru stowarzyszeń i związków komisariatu Rządu m. st. Warszawy (wpis pierwotny z 23 II 1921 dotyczył ZZLP w Warszawie).

¹⁰ *Pamiętnik...*, s. 20-109; S. Żółkiewski, *Kultura literacka...*, s. 158-160, 177-180.

¹¹ *60 lat...*, cz. II, s. 110-111.

w ważniejszych miejscowościach świeżo przyłączonego do Polski Zaolzia¹².

* * *

Wybuch wojny 1 IX 1939, a następnie klęska i okupacja hitlerowska oznaczały faktyczny koniec ZZLP. Na terenach zajętych przez Niemców Związek po prostu rozpadł się¹³. Mimo stosunkowo licznego udziału pisarzy w ruchu oporu i antyhitlerowskiej konspiracji nikt w podziemiu nie próbował kontynuować czy restytuować jego funkcjonowania w jakiegokolwiek postaci. Zastanawiając się nad przyczynami takiego biegu wydarzeń, pisarz i dokumentalista wojennych losów środowiska literackiego Lesław M. Bartelski zwracał w swoim czasie uwagę, iż prezes ZZLP Ferdynand Goetel: „[...] związany ściśle z obozem rządowym, szczególnie z tymi grupami, które otwarcie dążyły do totalizmu, utracił po klęsce wrześniowej autorytet i może właśnie te przyczyny natury politycznej sprawiły, że kierowany przez niego Związek Literatów nie odegrał żadnej roli w podziemiu. A może przyczyniła się do tego uzasadniona skądinąd obawa, by nie narażać na represje okupanta członków znanej [...] organizacji pisarskiej?”¹⁴.

Stosunkowo mało znany jest natomiast fakt, iż po klęsce wrześniowej przez kilka miesięcy w nader ograniczonym zakresie vegetowały jeszcze dwa oddziały ZZLP na ziemiach wschodnich, które nie dostały się pod jurysdykcję niemiecką. Na terenach Wileńszczyzny po krótkim okresie okupacji radzieckiej wcielonych do Republiki Litewskiej tamtejszy Od-

¹² Por.: A. Czyżewski, *Pisarze polscy na Zaolziu. Siła żywego słowa*, „Gazeta Polska” 1939 nr 69; tenże, „*Niech żyje słowo polskie!*” *Pisarze polscy na Zaolziu*, „Gazeta Polska” 1939 nr 70.

¹³ Z punktu widzenia hitlerowskiego „prawa” ZZLP został formalnie rozwiązany na podstawie *Rozporządzenia o stowarzyszeniach w Generalnym Gubernatorstwie. Z dnia 23 lipca 1940 r.* podpisanego przez Generalnego Gubernatora Hansa Franka (tekst: „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete. Teil I – Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów. Część I” 1940 nr 48, s. 225-228).

¹⁴ L. M. Bartelski, *Z głową na karabinie*, Warszawa 1974, s. 29.

dział ZZLP w Wilnie nie miał żadnych możliwości działania, niemniej przez siedem miesięcy pozostawiono mu dotychczasowy lokal, w którym – jak stwierdzał znawca stosunków polsko-litewskich Piotr Łossowski – miały się podobno odbywać kameralne „dyskusje we własnym gronie”, o których jednak nic bliżej nie wiadomo. Litewski likwidator oddziału (pisarz i dziennikarz Danas Pumputis) został wyznaczony dopiero w maju 1940 r., a formalna likwidacja ZZLP nastąpiła miesiąc później, niemalże w przededniu gruntownych zmian ustrojowych Litwy i jej rychłego włączenia do ZSRR. Wegetujący w takimż „stanie uśpienia”, niedziałający, ale i formalnie niezlikwidowany Oddział ZZLP nie odegrał, ma się rozumieć, żadnej roli w ówczesnym życiu literacko-artystycznym¹⁵.

Nieco odmienna sytuacja istniała natomiast we Lwowie przyłączonym wraz z całą Ukrainą Zachodnią do Ukraińskiej SRR, a tym samym do ZSRR. Tamtejszy, kierowany przez Ostapa Ortwina, Oddział ZZLP całkowicie ignorowany przez czynniki radzieckie tworzące własne struktury skupiających także Polaków organizacji pisarskich (powstały 13 X 1939 Komitet Organizacyjny Pisarzy Lwowskich Pisarzy we wrześniu 1940 przeorganizowany we lwowski oddział Związku Pisarzy Ukraińskiej SRR) i pozbawiony właściwie jakiegokolwiek szerszej możliwości pracy, jednak przez pewien czas istniał, nie utracił dotychczasowego lokalu, a nawet w minimalnym zakresie rzeczywiście funkcjonował, ograniczając się do skromnej pomocy materialnej dla przybywających do Lwowa pisarzy-uchodźców, a nawet przyjmując nowych członków. Prawdopodobnie ostateczny kres jego egzystencji należy wiązać zarówno z zakończeniem radzieckich prac przygotowawczych do powołania oficjalnego oddziału Związku Pisarzy USRR, jak i mającym

¹⁵ P. Łossowski, *Litwa a sprawy polskie 1939-1940*, Warszawa 1982, s. 65-67; K. Woźniakowski, *O polskim życiu literackim i kulturalnym Litwy 1939-1941*, w tegoż: *Prasa – kultura – wojna. Studia z dziejów czasopiśmiennictwa, kultury literackiej i artystycznej lat 1939-1945*, Kraków 1999, s. 87.

miejsce w styczniu 1940 aresztowaniu przez NKWD ówczesnego sekretarza Oddziału ZZLP Teodora Parnickiego¹⁶.

Jak już wspomniano, pod okupacją niemiecką ZZLP *de facto* rozpadł się jeszcze przed formalnym rozwiązaniem go przez hitlerowskie władze okupacyjne i nie wznowił działalności ani w podziemiu, ani na emigracji¹⁷. Niemniej w Generalnym Gubernatorstwie można mówić o pewnych namiastkowych formach dawnej związkowej działalności opiekuńczo-charytatywnej prowadzonych zarówno za wiedzą i zgodą czynników niemieckich, jak i w konspiracji. Jak wynika notatek Waława Sieroszewskiego, jeszcze w czasie działań wojennych w oblężonej Warszawie mniej więcej na tydzień przed jej kapitulacją 18 IX 1939 r. z inicjatywy Ferdynanda Goetla doszło do powołania *ad hoc* samopomocowej nieformalnej organizacji środowiskowej nazwanej „**Zrzeszeniem**” skupiającej znajdujących się wówczas w stolicy członków oraz personel administracyjny ZZLP, Polskiej Akademii Literatury, Towarzystwa Literatów i Dziennikarzy oraz Zjednoczenia Polskich Pisarzy Katolickich, a kierowanej przez zarząd w składzie: Waław Sieroszewski (prezes), Ferdynand Goetel, Władysław Zyglarski oraz reprezentujący ZPPK niejaki Śliwocki (?). Zarząd otrzymał wsparcie finansowe od Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej pozwalające na udzielanie potrzebującym doraźnych zapomóg oraz uruchomienie – już po wkroczeniu Niemców – tzw. „kuchni literackiej”¹⁸. Efemeryczne „Zrzeszenie” prawdopodobnie nie przetrwało kapitulacji stolicy, natomiast już po wejściu okupantów Goetel utworzył coś w rodzaju nieformalnego kierow-

¹⁶ J. Czachowska, *Ostap Ortwin (szkic biograficzny)*, wstęp do: O. Ortwin, *O Wyspian-skim i dramacie*, Warszawa 1969, s. 50; H. Vogler, *Autoportret z pamięci*, t. 2: *Wiek męski*, Kraków 1979, s. 56-58; A. Wat, *Mój wiek. Pamiętnik mówiony*, Londyn 1981, cz. I, s. 277-278; M. Inglot, *Polska kultura literacka Lwowa lat 1939-1941*, Wrocław 1995, s. 16, 23, 26.

¹⁷ Jedyną zawodową organizacją pisarską, która po klęsce wrześniowej kontynuowała działalność poza granicami kraju był Pen Club Polski – zob.: K. Woźniakowski, *Z działalności Pen Clubu Polskiego w Londynie w latach II wojny światowej*, w tegoż: *Prasa – kultura – wojna... jw.*, s. 6-19.

¹⁸ W. Sieroszewski, *Dziennik (29 XI 1938 – 31 XII 1939)*, w: tegoż *Dziela*, t. XX: *Varia. Cz. 2: Reportaże i wspomnienia. Publicystyka. Wiersze*, Kraków 1963 s. 121 (zapis z 18 IX 1939), 136 (zapis z 13 X i 19 X 1939), 139 (zapis z 21 X 1939).

nictwa zajmującego się sprawami socjalnymi pisarzy warszawskich, składającego się z czteroosobowej **rady opiniodawczej** (Karol Irzykowski, Jan Nepomucen Miller, Stanisław Miłaszewski, Kazimierz Wroczyński) i głównego ciała decyzyjnego – wykonawczego – tzw. **komisji trzech** (potocznie nazywanej „grubą trójką”) w składzie: Ferdynand Goetel, Adolf Nowaczyński i Władysław Zyglarski¹⁹. Z inicjatywy Adolfa Nowaczyńskiego w początkach 1940 r. udało się zorganizować – formalnie – sanatorium, a faktycznie „ośrodek pracy i wymiany myśli dla pisarzy i artystów” w Karolinie koło Podkowy Leśnej w pomieszczeniach tamtejszej lecznicy dla nerwowo chorych. Niestety, brak dostatecznej ostrożności sprawił, że 7 IX 1940 sanatorium zostało zlikwidowane przez Niemców, a zatrzymanego tegoż dnia pisarze i artyści aresztowani i przez dwa tygodnie przetrzymywani na Pawiaku. Jakkolwiek, jak na realia okupacyjne, zastosowane represje uznać trzeba za stosunkowo łagodne, nauczona doświadczeniem „gruba trójka” nie próbowała już powielać takich działań²⁰.

Cała jej aktywność skupiła się natomiast na **Kuchni Literackiej**. Została ona utworzona u schyłku roku 1939 w ramach sieci placówek Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej (po jego likwidacji w r. 1941 – Rady Głównej Opiekuńczej) z zadaniem wydawania literatom warszawskim posiłków bezpłatnie lub za bardzo niską cenę. Oficjalne uruchomienie stołówki odbyło się (według nieco rozbieżnych danych) 27 lub 28 X 1939 w Klubie Łowieckim przy ul. Nowy Świat 35, od 1 I 1940 została przeniesiona na ul. Pierackiego (Foksal) 16a do lokalu zajmowanego przed wybuchem wojny wspólnie przez ZZLP i Pen Club, a od września 1939 także częściowo przez Goetla z rodziną. Tam w dwóch dużych pokojach funkcjonowała już do końca swego istnienia, stając się – poza swoimi

¹⁹ F. Goetel, *Czasy wojny*, Londyn [1955], s. 27-28.

²⁰ F. Goetel, jw., s. 28 (Karolin jest tu nazwany Helenowem); K. Irzykowski, *Pisma. Dziennik*, t. 2: 1916-1944, Kraków 2001, s. 479 (zapis z 11 VIII 1940); P. Hulka-Laskowski, *Księżyc nad Cieszynem. Wspomnienia z lat niewoli i dni wyzwolenia*, Katowice 1946, s. 84-88; M. Zimińska-Sygietyńska, *Nie żyłam samotnie*, Warszawa 1985, s. 186-187; Z. Nałkowska, *Dzienniki czasu wojny*, Warszawa 1974, s. 123-124 (zapis z 6 VIII 1940).

zasadniczymi funkcjami – sui generis quasi-instytucją kulturalno-towarzyską stwarzającą środowisku w miarę bezpieczne miejsce regularnych spotkań. Władzę zwierzchnią placówki stanowił Zarząd Kuchni („gruba trójka”: Goetel, Nowaczyński, Zyglarski), bezpośrednią kierowniczką jadłodajni została żona inicjatora przedsięwzięcia Jadwiga Goetlowa współpracująca z grupą kontrolno-pomocniczą w składzie Marian Strzelecki, Piotr Grzegorzcyk i Jan Grabowski. Z punktu widzenia władz okupacyjnych Kuchnia Literacka była instytucją legalną i oficjalną, choć oczywiście Niemcy zdawali sobie sprawę, że większość użytkowników stanowią pisarze niezarejestrowani w myśl przepisów okupanta z 18 VIII 1940, a więc – w oczach władz jakby formalnie literatami niebędący²¹. Zarząd Kuchni organizował dla potrzebujących pomoc finansową lub żywnościową oraz prowadził dziś nieznaną listę osób uprawnionych do korzystania z obiadów, kierując się tu własnymi, niemożliwymi już do precyzyjnego zrekonstruowania kryteriami. Szczególne miejsce w działalności placówki zajmowały okolicznościowe posiłki świąteczne (wigilijne i wielkanocne) przygotowywane, jak na możliwości okupacyjne, ze specjalną starannością. Pewna, wcale niemiała, część środowiska, pamiętając dawne sympatie ideologiczne Ferdynanda Goetla, odnosiła się jednak do tego przedsięwzięcia nieufnie i nie korzystała z niego. Kuchnia Literacka zakończyła egzystencję 7 IX 1944 r., kiedy w trakcie walk powstańczych kamienica przy ul. Foksal została ewakuowana przez Niemców²².

Istniała jeszcze jedna, tym razem podziemna i konspiracyjna, namiastka zawodowej organizacji pisarskiej nieposiadająca właściwie odrębnej oficjalnej nazwy, którą od jednej z jej głównych komórek można nazwać umownie „Zespołem Li-

²¹ O hitlerowskiej „akcji rejestracyjnej” pisarzy w Generalnym Gubernatorstwie zob. bliżej: K. Woźniakowski, *Namiastki zawodowego życia organizacyjnego pisarzy polskich w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1945*, w tegoż: *Prasa – kultura – wojna. Studia z dziejów czasopiśmiennictwa, kultury literackiej i artystycznej lat 1939-1945*, Kraków 1999, zwł. s. 176-182.

²² Bliżej o Kuchni Literackiej zob.: K. Woźniakowski, *Namiastki...*, jw. s. 182-187 (tamże stosowna szczegółowa literatura przedmiotu).

terackim". Miała postać wbudowanego w struktury Państwa Podziemnego systemu materialnego (głównie pieniężnego) zaopatrzenia potrzebujących osób niemogących z racji niemal powszechnego bojkotu zarządzanej przez Niemców „rejestracji” oficjalnie parać się własną profesją, przy czym należy podkreślić, iż system ten został celowo zbudowany całkowicie z pominięciem osoby przedwojennego prezesa ZZLP Ferdynanda Goetla, a nawet bez jego wiedzy. Fundusze przeznaczone dla pisarzy znajdowały się w dyspozycji Rządu RP na uchodźstwie w Londynie. Do kraju trafiały – oczywiście drogami nielegalnymi – do Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj (kierowanego przez Czesława Wycecha), a w jego ramach do Działu Kultury DOiK, na czele którego stał Stanisław Lorentz. W obrębie tegoż Działu Lorentz powołał siedem zespołów specjalistycznych, w tym właśnie „Zespół Literacki”, który zaczął funkcjonować wiosną lub jesienią 1940 r. „Zespół” był dwuosobowy i składał się z Jarosława Iwaszkiewicza oraz Jerzego Andrzejewskiego, którzy otrzymywali stosowne kwoty z Londynu za pośrednictwem inż. Jana Zachwatowicza. Andrzejewski z kolei, jako pośrednik finansowy niższego szczebla, kontaktował się osobiście z poszczególnymi potrzebującymi literatami i dostarczał pieniądze pod wskazane adresy. Niezależnie od tego, wykorzystując zarówno przedwojenne kontakty, jak i własną sytuację materialną (dochody z handlu placami w Podkowie Leśnej) Iwaszkiewicz zorganizował akcje prywatnych zapomóg dla pisarzy, zwłaszcza w czasie powstania warszawskiego i bezpośrednio po jego zakończeniu udzielał potrzebującym gościny na Stawisku, a także sporadycznie organizował zaopatrzenie w dobra materialne (bieliznę). Cała działalność „Zespołu Literackiego” nie była z oczywistych powodów dokumentowana i odnosiła się w zasadzie do ludzi pióra Warszawy i regionu. „Zespół” uczestniczył także w tzw. „akcji pruszkowskiej” (listopad 1944 – 15 I 1945) nadzorowanej przez Stanisława Lorentza polegającej na zabezpieczeniu wartościowych książek i rękopisów w ruinach mieszkań opuszczonych przez pisarzy. Ostatnia wpłata z Londynu wpłynęła na

ręce Iwaszkiewicza w początkach stycznia 1945. Natychmiast po wyzwoleniu Warszawy Lorenz, po konsultacjach z kierowniczymi czynnikami podziemia „londyńskiego” i najbliższymi współpracownikami, zdecydował o zakończeniu funkcjonowania Działu Kultury DOiK z dn. 17-18 I 1945, tym samym dobiegła też końca działalność „Zespołu Literackiego”²³.

Odbudowa (a właściwie tworzenie od podstaw) struktur dawnego przedwojennego **Związku Zawodowego Literatów Polskich** rozpoczęła się już od schyłku r. 1944 na obszarach Polski „lubelskiej”, wyzwolonych już spod hitlerowskiej okupacji. Pierwsze zebranie organizacyjne pisarzy miało miejsce w Lublinie, w piątą rocznicę wybuchu wojny - 1 IX 1944. Wyłoniono na nim Tymczasowy Zarząd ZZLP z Julianem Przybosiem na czele, który od początku r. 1945 przeniósł się – teoretycznie – do Łodzi, faktycznie zaś (*de facto* nie posiadając jakiegokolwiek oficjalnego lokalu ani biura) do Krakowa, gdzie osiadł prezes Przyboś. W teoretycznie „łódzkim” okresie swego istnienia Związek koncentrował się na tworzeniu z oczywistych względów nieistniejących jeszcze w okresie „lubelskim” struktur terenowych – wyłoniło się wówczas siedem oddziałów ZZLP: krakowski (21 I 1945), łódzki (13 II 1945), warszawski (26 II 1945), poznański (28 III 1945), śląski (z siedzibą w Katowicach, 1 IV 1945), lubelski (7 V 1945) i tzw. tymczasowy oddział pomorski (z siedzibą w Toruniu, 12 VI 1945), ogółem skupiających wówczas 320 członków i 38 kandydatów. Wyłonili oni spośród siebie 60 delegatów, którzy zebrali się na I powojennym Zjeździe ZZLP, obradującym w Krakowie w dn. 30 VIII - 2 IX 1945. Na Zjeździe tym wybrany został Zarząd Główny ZZLP na czele z Jarosławem Iwaszkiewiczem, w czasie wojny – przypomnijmy – kierującym konspiracyjnym „Zespołem Literackim”. Tym samym Związek ostatecznie wkroczył w całkowicie nową fazę swoich dziejów²⁴.

²³ Bliżej o „Zespole Literackim” zob.: K. Woźniakowski, *Namiastki...*, jw., s. 187-193 (tamże stosowna szczegółowa literatura przedmiotu).

²⁴ Bliżej na ten temat: K. Woźniakowski, *Początki działalności Związku Zawodowego Literatów Polskich po wyzwoleniu (sierpień 1944 – wrzesień 1945)*, w: *Prace ofiarowane Henrykowi Markiewiczowi*, Kraków 1984, s. 363-386.

Bibliografia (w wyborze)

Bartelski L.M., *Z głową na karabinie*, Warszawa 1974.

Inglot M., *Polska kultura literacka Lwowa lat 1939-1941*, Wrocław 1995.

Loth R., *Związek Literatów Polskich (ZLP), do 1949 Związek Zawodowy Literatów Polskich*, w: *Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 2000, t. 2, s. 351-352.

Łossowski P., *Litwa a sprawy polskie 1939-1940*, Warszawa 1982.

Pamiętnik Związku Zawodowego Literatów Polskich w Warszawie 1920-1930. Opracował E. Kozikowski, Warszawa 1931.

Statut Związku Zawodowego Literatów Polskich po uwzględnieniu poprawek, przyjętych przez Walny Zjazd Delegatów w dniach 25 i 26 maja 1935 roku, [Warszawa 1935].

60 lat Związku Literatów Polskich. Próba kalendarium. Opracował W. Kaliszewski. Cytaty wybrali A. Biernacki, W. Kaliszewski, „*Twórczość*” 1980 nr 5 (cz. I, s. 117-127), nr 8 (cz. II, s. 108-111).

Woźniakowski K., *Namiastki zawodowego życia organizacyjnego pisarzy polskich w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1945*, w tegoż: *Prasa – kultura – wojna. Studia z dziejów czasopiśmiennictwa, kultury literackiej i artystycznej lat 1939-1945*, Kraków 1999.

Woźniakowski K., *O polskim życiu literackim i kulturalnym Litwy 1939-1941*, w tegoż: *Prasa – kultura – wojna. Studia z dziejów czasopiśmiennictwa, kultury literackiej i artystycznej lat 1939-1945*, Kraków 1999.

Woźniakowski K., *Początki działalności Związku Zawodowego Literatów Polskich po wyzwoleniu (sierpień 1944 – wrzesień 1945)*, w: *Prace ofiarowane Henrykowi Markiewiczowi*, Kraków 1984.

Związek Literatów Polskich (do 1949 Związek Zawodowy Literatów Polskich), w: *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, t. 1, Warszawa 1963, s. 93-98.

Żółkiewski S., *Kultura literacka 1918-1932*, Wrocław 1973.